

MAUDHUI KATIKA NYIMBO ZA TOHARA ZA WAMASAABA NCHINI UGANDA

Wanyenya Willy

Ikisiri

Makala hii inaeleza maudhui mbalimbali yanayopatikana katika nyimbo za tohara za Wamasaaba nchini Uganda. Kulingana na wataalamu mbalimbali wa fasihi, maudhui ni mambo muhimu yanayopatikana katika kazi za sanaa. Nyimbo za tohara ni miongoni mwa kazi za sanaa ambazo hutokelezwa na binadamu. Katika makala hii, mwandishi anazingatia nadharia ya ethnografia na utendaji ambayo inalenga watu na ubunifu wao. Kwa kuzingatia nadharia hii, mwandishi anaeleza jinsi wanasanaa mbalimbali wanavyobuni nyimbo ili kuwasilisha mawazo yao. Mwandishi anafanya hivyo kwa kurejelea angalau mfano mmoja wa nyimbo hizo kwa kila maudhui. Mwandishi amepanga maudhui hayo kulingana na utaratibu wa utendaji wa nyimbo hizo za tohara. Kutokana na jambo hili, mwandishi anaangalia mambo mbalimbali katika utekelezaji wa tohara kwa sababu nyimbo hizo huambatana na matendo fulani. Hapa, mwandishi ametaja tendo linalotekelezwa na kutoa mfano wa wimbo unaoimbwa. Baada ya kutoa mfano wa wimbo, anauchanganua na kubainisha maudhui yaliyomo. Maudhui yanayowasilishwa yanaonesha mchakato mzima wa utendaji wa tohara kuanzia siku ya kwanza hadi ya tatu, wakati ambapo utendaji wa tohara yenyewe hukamilika. Nyimbo ambazo zimenukuliwa zinaonesha mambo kama vile: matayarisho ya tohara, vijana kuzuru ugenini, vijana kuondoka ugenini, vijana kujipa hamasa, na vijana kuondolea jamaa zao wasiwasi.

Utangulizi

Uimbaji wa nyimbo ni miongoni mwa mambo ya kiutamaduni yanayotekelezwa na binadamu. Kila jamii ina nyimbo zake za kiutamaduni. Kwa mfano, kuna nyimbo za matanga, nyimbo za miviga, nyimbo za kisiasa, nyimbo za matambiko, nyimbo bembelezi, na nyimbo za tohara. Nyimbo hizi hutofautiana kutoka jamii moja hadi nyingine.

Kwa vile lengo la makala hii ni kueleza maudhui katika nyimbo za tohara za Wamasaaba, makala hii inajikita kwenye mambo muhimu yanayojitokeza katika nyimbo husika. Makala inaeleza jinsi wavulana wa Kimasaaba walivyobobea katika utunzi wa nyimbo.

Historia ya Nyimbo kwa Jumla

Kulingana na *Biblia*, katika Agano la Kale, uimbaji wa nyimbo na kucheza ulianza kitambo sana. Tunaposoma Biblia 1 Samweli (16:14-23), tunaona kwamba Daudi aliitwa na Mfalme Saulo katika Kasri yake kwa ajili ya kumpigia muziki kila aliposumbuliwa na pepo mbaya. Jambo hili linathibitisha kuwa uimbaji wa nyimbo ulianza kitambo sana. Tangu zamani, jamii nyingi kote duniani zimekuwa zikiimba nyimbo wakati wa kufanya kazi. Hii ni kwa sababu nyimbo huwaunganisha watu na kuwapa moyo wa kufanya kazi kwa pamoja. Aidha, nyimbo huimbwa watu wanapokunywa pombe kwa ajili ya kujiburudisha. Halikadhalika, nyimbo huwa kama kioo cha jamii. Yaani, mtu akitazama utendaji wa nyimbo, huwa anaiona jamii yenyewe. Zaidi, nyimbo ni dirisha ambamo mtu huchungulia na kuiona jamii (Nketia (1955) katika Finnegan (1978)).

Katika jamii ya Wamasaaba, kuna aina mbalimbali za nyimbo. MATHALANI, kuna nyimbo za ndoa, nyimbo za matanga, nyimbo za kazi, na nyimbo za tohara. Nyimbo za ndoa huimbwa na wanawake wanaomwelekeza mwenzao anayekwenda kuolewa. Nyimbo za kazi huimbwa na watu wanaofanya kazi fulani. Nyimbo za matanga huimbwa na watu wanaoomboteza kifo cha mpendwa wao. Nyimbo za tohara huimbwa na vijana wanaotarajiwa kutahiriwa. Hata hivyo, katika makala hii, mtafiti amejikita katika nyimbo za tohara. Nyimbo hizi zimesifiwa na baadhi ya watu huku zikikosolewa na wengine.

Shilimi (1978) anasema kuwa, tohara ni tambiko la kuingiza vijana kwenye kundi la wanaume ambapo watu hukusanyika kwa ajili ya kuimba, kucheza, kula na kunywa pombe. Anaongeza kuwa, Wamasaaba huwa wakifurahia nyimbo hizi jinsi watu wanavyosafiri kutoka maeneo ya mbali kwa ajili ya kuhudhuria.

Nyimbo za tohara hutofautiana. Kuna zile za jumla ambazo huimbwa na wafuasi wa wahusika wakuu na zile zinazoimbwa na wahusika wakuu wenyewe. *Khukhubulula* ni zile nyimbo zinazotungwa na kuimbwa na vijana wanaotarajiwa kutahiriwa miongoni mwa Wamasaaba wa Bududa. Nyimbo hizi huimbwa vijana wakiwa njiani wakichezacheza au wakiwa safarini kwenda mahali fulani kwa ajili ya kutembelea jamaa zao.

Kuimba kwa nyimbo hizi ni jambo la kawaida kwa vijana wanaotekeleza tohara kwa njia ya kiutamaduni. Vijana katika Wilaya ya Bududa hushindana katika utunzi wa nyimbo hizo. Hii ni kwa sababu kila kijana huwa na lengo la kuimba na kuwashinda wenzake na, hivyo, kujulikana katika jamii. Kwa hiyo, nyimbo za tohara hutungwa kwa ujuzi wa hali ya juu sana. Kwa kawaida, mhusika mkuu ambaye ni kijana anayetarajiwa kutahiriwa hutangulia kuimba halafu akapokelewa

na kundi la wafuasi wake kwa kuimba vipokezi vilivyomo katika wimbo huo. Sherehe za tohara huchukua siku tatu. Siku ya kwanza ni ya kufungua rasmi sherehe za tohara, ya pili ni ya kutembelea jamaa, na ya tatu ni ya kutekeleza kitendo chenyewe cha kutahiri vijana. Hii inamaanisha kwamba mhusika mkuu hawezi kuimba mfululizo kwa siku hizo tatu kwa sababu ya kuchoka. Kwa hiyo, ili kumfanya apumzike, viongozi wa kundi la wafuasi wake huanzisha nyimbo nyingine ambazo ni tofauti kabisa na wimbo maalumu wa mhusika mkuu. Hata hivyo, utafiti uliofanyika ulizingatia nyimbo za wahusika wakuu tu.

Usanii bora wa wimbo humwongezea sifa mhusika mkuu na kuifanya idadi ya wafuasi wake iongezeke. Vijana mbalimbali hujisifu kwa ustadi wao wa kuimba pamoja na kuwa na idadi kubwa ya wafuasi. Mhusika mkuu akiimba vizuri, huwa anaandamwa na watu wengi, wakiwamo wanaume, wanawake, wakongwe, vijana pamoja na watoto wadogo. Hii ni kwa sababu wanataka kuendelea kumsikiliza mwimbaji huyo. Hawa wote hushiriki katika sherehe ya tohara kwa kuimba vipokezi vilivyomo katika wimbo wa mhusika mkuu pamoja na kucheza. Hata hivyo, maudhui katika nyimbo hizi hayajashughulikiwa kitaaluma. Jambo hili limechukuliwa kuwa msingi wa makala hii.

Kulingana na Mark (2015), chanzo cha sanaa za maonesho kinajumuisha matendo tofautitofauti ya kiutamaduni. Katika maeneo mengi ulimwengni kama vile Ugiriki ya kale, Uchina, India, Pakistani, na Indonesia chanzo cha sanaa za maonesho kilikuwa sherehe za kidini. Hapo kale, Wagiriki walikuwa wakiabudu huku wakicheza na kuimba wakizunguka madhabahu au mahala patakatifu na kuigiza visa-asili na visa vya kale vilivyolingana au vilivyofanana na maisha ya mungu wao aliyerejelewa kama *Dionysus*. Kutokana na ibada zao za kuabudu mungu, Wagiriki walizua sanaa za maonesho au drama. Kutoka mwanzoni mwa karne ya saba, Wagiriki walikuwa na desturi ya kutoa kafara ya mbuzi kwa jina maalumu, *Tragos*, kwenye madhabahu au mahala patakatifu pale sokoni. Walikuwa wakiimba na kucheza huku wakizunguka madhabahu wakati wa kutoa kafara, huku wakiigiza visa mbalimbali. Kwenye sherehe hizo za kuabudu, kulikuwa na makundi mawili ya hadhira. Nayo ni kundi la kuimba wimbo wa mbuzi (*tragoedia*) na kundi la kuimba wimbo wa kufurahisha na kuchekesha (*komoedia*). Nyimbo hizi zilikuwa zikilalamikia kudura ya mungu ambaye kwa njia fulani alinasibishwa na mbuzi na kufurahia nikaha yake. Aidha, kulikuwa na kundi la kuimba vipokezi vya nyimbo hizo. Kiongozi wa kundi hili alicheza ngoma kwa kufanya ishara fulanifulani, hivyo kukamilisha utendaji. Mbali na Ugiriki ya Kale, hata sanaa za maonesho za Kichina kama tulivyodokeza, pia zilianzia kwenye sherehe za kidini. Maelezo yote haya yanaonesha kwamba uimbaji wa nyimbo una historia ndefu sana.

Senkoro (1987) anajadili mifumo mbalimbali ya jamii na kudhihirisha jinsi fasihi ilivyoanzishwa na binadamu. Anabainisha kuwa, baada ya kuzuka kwa lugha, fasihi ya mwanzo ilifuatia. Fasihi hii haikutoka kwa Mungu wala haikutokana na hisi tu, bali fasihi hii ilitokana na kazi alizozifanya mtu katika kupambana na mazingira yake. Polepole, binadamu alianza kutunga maneno na sauti zilizofuatia mapigo ya zana zake za kazi. Baada ya muda, binadamu alitumia sauti hizo za mapigo ya zana za kazi kujiimbua nyimbo wakati alipokuwa akifanya kazi. Anaongeza kuwa, kuanzia hapo nyimbo za kazi zikawa fasihi ya kwanza. Hata hivyo, licha ya kutoa maelezo kuhusu uanzilishi wa nyimbo kama kipengee cha fasihi, hajasema maudhui ya nyimbo hizo ni yepi, jambo ambalo makala hii inafafanua kwa kutumia nyimbo za tohara miongoni mwa Wamasaaba wa Bududa.

Aidha, Senkoro (keshatajwa) anajadili vipindi mbalimbali, kikiwamo kile cha ushujaa. Mtaalamu huyu anasema kwamba kulikuwa na kipindi cha ushujaa ambapo mashujaa wote walitungiwa nyimbo mahususi ambazo ziliimbwa kila walipotoka vitani. Hata hivyo, hajeleza maudhui mbalimbali yaliyowasilishwa katika nyimbo hizo, jambo ambalo limeshughulikiwa katika makala hii.

Mapitio ya Maandishi

Kwa mujibu wa Kingsriter (1997), muziki wenye asili ya Kiafrika na kucheza ngoma ni mambo ambayo yamedumishwa kwa mdomo kama chombo muhimu na ni tofauti kabisa na muziki wenye tamaduni za Waarabu wa Afrika ya Kaskazini na walowezi wa Magharibi mwa Afrika ya Kusini. Kwa hivyo, muziki wa Kiafrika pamoja na kucheza ngoma ni mambo ambayo yanatekelezwa sana na jamii zinazopatikana kusini mwa Jangwa la Sahara. Anaendelea kusema kuwa tamaduni zote zinazopatikana kusini mwa Jangwa la Sahara husisitiza uimbaji kwa sababu nyimbo hutumika kama njia muhimu ya mawasiliano. Lugha nyingi za Kiafrika ni huwa na toni, ambapo kiwango cha kupanda na kushuka kwa sauti huleta maana, lahani na mahadhi ya nyimbo kwa jumla. Kingsriter (keshatajwa 1997) anaongeza kuwa, kwa kawaida, lahani huandaliwa kwa kipimo cha sauti nne, tano, sita au saba. Anadai kuwa katika uimbaji wa pamoja, baadhi ya jamii zimezoea kuimba katika sauti moja au kwa sauti kadhaa, huku jamii zingine zikiimba katika vipande viwili au vitatu. Zaidi, nyimbo huchukua mtindo wa kuita na kuitikia.

Tamaduni za Kiafrika zinasisitiza sana uchezaji wa ngoma kwa sababu utendaji unachukuliwa kuwa njia muhimu ya mawasiliano. Kwa sababu hii, uchezaji wa ngoma huhusisha ishara za mwili kutoa hisia, uvaaji wa barakoa, uvaaji wa maleba, kujipaka mwili unga wa nafaka na kutumia alama zingine zinazoonekana. Katika utendaji, mchezaji anaweza kucheza sehemu ya juu ya mwili wake, pingiti, au miguu. Uchezaji pia unaweza kuhusisha sehemu mbalimbali za mwili kwa wakati

mmoja na kufanya utendaji kuwa mgumu. Uchezaji wa ngoma unaweza kutekelezwa hadharani bila kuzingatia idadi ya hadhira au unaweza kuhusisha idadi maalumu. Wachezaji wanaweza kujipanga kwenye mlolongo, mviringo, safu au kwa kujipindapinda kama nyoka. Uchezaji wa makundi pia hufanyika. Mambo mengine yanayozingatiwa ni kama vile mizunguko, matumizi ya jukwaa, kiwango, na mabadiliko. Maelezo haya yamejumuishia mambo yote ya utendaji. Kwa hiyo, makala hii imejikita kwenye kueleza maudhui yanayowasilishwa na waimbaji katika nyimbo za tohara za Wamasaaba wa Bududa.

Kwa mujibu wa Mbari & Ulli (1967, 1979), Waluo nchini Kenya ni kabila la watu wanaotekeleza miviga mbalimbali na wanaopenda sana kuimba nyimbo za kiutamaduni. Wataalamu hawa wametaja nyimbo nane za kimapenzi za *Oigo*. Nyimbo hizi zilikuwa zikiimbwa na wasichana waliobalehe kila walipowatembelea wavulana wanaotarajiwa kuwaoa. Safari hizo za kuwatembelea wavulana katika jamii ya Waluo zilirejelewa kama *visiting isiimba*. Neno *siimba* linamaanisha nyumba wanamolala wavulana na kujiburudisha na wageni wao. Kwa kawaida, safari hizo zilipangwa na kuandaliwa vizuri sana katika saa za usiku zenye mwangaza wa mwezi. Wasichana hao waliposafiri kwenda kwenye *isiimba*, waliimba nyimbo za *Oigo*. Nyimbo hizo huimbwa na msichana mmoja au na kundi la wasichana, huku wakicheza mpaka wanapofika kule wanakokwenda. Nyimbo hizo huwa hazifuati utaratibu maalumu, kwani wasichana wenye vipawa vya kuimba hujitokeza kwa hiari yao na kuanza kuwaongoza wenzao kuimba huku wakibadilishana ili wapate kupumzika.

Wavulana nao hukaa pale wakisubiri kwa hamu hadi wanapozisikia sauti za wasichana. Baada ya kusikia sauti hizo, mmoja wao huruka kwa furaha na kutangaza kwamba wasichana wanakuja. Baada ya kuwasili kwao, wasichana husimama nje huku wakiendelea kuimba nyimbo zao mpaka bi kizee wa hapo anapowakabidhi zawadi kama vile pete, mikufu, na vipuli ndio waingie ndani.

Wavulana kwa upande wao huvuta bangi au kupuliza ala za muziki, huku wasichana wakiendelea kuimba. Mbari & Ulli (wameshatajwa) wanasema kuwa lengo kuu la wasichana kuimba nyimbo za *Oigo* ni kutangaza kuwapo kwao pamoja na kujitenga kwao na wanawake wazima ambao wameolewa.

Katika maelezo haya, vilevile, wataalamu hawa hawajagusia jambo la maudhui kwenye nyimbo zilizoimbwa na wasichana wale. Jambo hilo limeacha mwanya ambao umezibwa na makala hii.

Kichamu & Odaga (1982) wameshughulikia nyimbo na densi. Wanasema nyimbo na densi ni mambo ya kawaida katika jamii za Kiafrika. Kwa mujibu wa wataalamu

hawa, karibu kila kazi ya msaragambo huhusishwa na nyimbo pamoja na densi. Wanasema kuna nyimbo kama vile nyimbo za kazi, nyimbo za vita, nyimbo za matambiko (kama zile za tohara), nyimbo za ndoa na nyimbo za matanga. Nyimbo na densi ni mambo ambayo yanatawala maisha na mawazo ya watu wa Kiafrika. Kwa kutumia nyimbo, watu hufunzwa, hucheka, huomboleza, huliwazana, hutiana moyo na wakati mwingine hupitisha ujumbe wenye siri.

Maelezo haya vilevile hayajagusia jambo la maudhui na, hivyo, kuacha mwanya ambao umezibwa na makala hii.

Kwa mujibu wa Chesaina (1991), tamaduni za Wakalenjini nchini Kenya huwa zinahusisha uimbaji wa nyimbo. Nyimbo hizo huainishwa kama: nyimbo za watoto, nyimbo za tohara, nyimbo za ndoa, nyimbo za kejeli, nyimbo za kisiasa na nyimbo za kidini. Mtaalamu huyu anasema kuwa nyimbo za Wakalenjini ni sehemu mojawapo ya maisha ya watu. Nyimbo hizo hudhihirisha mitazamo ya watu dhidi ya ulimwengu na kuendeleza utamaduni wao kwa kuhifadhi hisia na mambo ya kijamii. Anasema kwamba kama ilivyo na usimulizi, nyimbo za Wakalenjini hutumika katika ufundishaji ili kustawisha mambo muhimu ya kijamii kwa vijana na watu wakubwa.

Ni kweli kwamba msomi huyu ameeleza jambo la nyimbo. Hata hivyo, hajaeleza maudhui yanayopatikana katika nyimbo mbalimbali za Wakalenjini. Jambo hili vilevile linaacha mwanya ambao umezibwa na makala hii.

Kwa mujibu wa Njogu, Momanyi & Mathooko (2006), kuna ushairi uliotungwa katika miktadha maalumu barani Afrika. Pia, kuna ushairi wa kimapokezi ulioghaniwa na kuimbwa katika shughuli nyingi za kijamii. Wamandika wa Afrika Magharibi, Yeli au Manju waliimba na kutukuza uongozi. Wanaongeza kuwa, katika sherehe za kijamii kama vile kwenye ibada, ushairi wa tohara uliweza kutokeza kama hifadhi ya matukio. Pia, ni chombo cha kutuliza nguvu kali zinazoizingira jamii. Kwa hivyo, nyimbo nyingi zina uhusiano na aina mbalimbali za kazi zinazotekelezwa katika jamii.

Maelezo yote haya yanagusia umuhimu wa nyimbo katika jamii pamoja na aina mbalimbali za nyimbo zinazoimbwa. Hata hivyo, hawajasema jambo lolote kuhusu maudhui yanayopatikana katika nyimbo mbalimbali. Jambo hili vilevile linaacha mwanya ambao humezibwa na makala hii.

Nkwera (2004) anashughulikia sana maana ya wimbo. Anasema kuwa, kuna bahari kubwa mno ya nyimbo katika fasihi. Baadhi yazo zimeandikwa lakini idadi kubwa zaidi ipo katika fasihi simulizi. Nyimbo hizo huimbwa kwa nafasi na madhumuni mbalimbali. Miongoni mwa madhumuni hayo ni: kumsifu Mola, mashindano ya

kujifurahisha, kutumbuiza hadhira, kuitukuza nchi na mashujaa wake, kushangilia na kukuza mapenzi, kusherehekea na kutukuza kumbukumbu za matukio muhimu mbalimbali maishani, pamoja na kuhadithia.

Licha ya mtaalamu huyu kudokeza umuhimu wa nyimbo na utendaji wake katika jamii, hajaeleza maudhui yanayopatikana katika nyimbo mbalimbali zinazoimbwa. Bila shaka, jambo hili pia linaacha mwanya ambao umezibwa na makala hii.

Uchanganuzi wa Maandishi

Baada ya kusoma maandiko ya wasomi tofauti, imebainika wazi kuwa Waafrika ni watu ambao wamezoea kuimba na kucheza. Kwa jumla, huimba nyimbo wakiwa wanatekeleza mambo mbalimbali ya kiutamaduni. Mathalani, huimba nyimbo kwenye hafla mbalimbali kama vile kwenye matanga, sherehe za ndoa, na ibada. Pia, huimba nyimbo wakiwa wanafanya kazi au wanakunywa pombe. Zaidi, huimba nyimbo wakiwa wanaozesha msichana. Nyimbo zinazoimbwa huwa zinaashiria mambo maalumu katika maisha ya wanajamii. Nyimbo hizo huwa zinatofautiana kutoka jamii moja hadi nyingine.

Msingi wa Kinadharia

Katika makala hii, mtafiti anazingatia nadharia ya ethnografia na utendaji. Mwasisi wa nadharia hii ni Magoulick (1985). Kulingana na mtaalamu huyu, nadharia ya ethnografia na utendaji ilitokana na uchanganuzi na ufahamu wa watu na ubunifu wao katika hali halisi ya maisha. Nadharia hii huwa inalenga usanii wa jamii na kuhusisha mambo yenye thamani na mwanasanaa husika. Mtafiti alitumia nadharia hii kwa sababu nyimbo huwa zinahusisha mambo ya ethnografia na utendaji. Nadharia hii ilimwongoza mtafiti katika kubaini ubunifu wa vijana kwenye nyimbo za tohara Wilayani Bududa. Kwa kuzingatia nadharia hii, mtafiti alichunguza jinsi vijana hao wanavyoonesha ubunifu wao wakati wa utendaji wa nyimbo hizo. Aidha, mtafiti aliweza kuhusisha mambo fulani yenye thamani na vijana wanaohusika. Kwa kuongozwa na nadharia hii, mtafiti aliweza kuendeleza uchunguzi wake katika hali halisi ya maisha. Yaani, alijionea mwenyewe mambo yakitendeka bila kuambiwa na mtu.

Maudhui katika Nyimbo za Tohara za Wamasaaba

Kama ilivyo kwa kazi nyingine za fasihi, nyimbo za tohara huwa na maudhui. Maudhui ni mambo muhimu yanayojitokeza katika kazi za sanaa. Nyimbo huwa na mambo makuu yanayotofautiana. Kutofautiana kwa mambo hayo hutokana na matakwa ya wanasanaa wenyewe ambao ni wahusika wakuu. Hii ni kwa sababu malengo ya wahusika wakuu hutofautiana. Kwa mfano, mhusika mkuu anaweza

kuwa na lengo la kutoa shukrani, kuomba kitu, kulalamika, kujisifu, kujihamasisha, kutangaza jambo, au kukaribisha. Kwa hiyo, kuna nyimbo zenye maudhui ya kushukuru, kutangaza mambo fulani kama vile kuwasili kwa wageni au mhusika mkuu kutaka kuondoka, nyimbo zenye maudhui ya huzuni, nyimbo zenye maudhui ya lawama, nyimbo za makaribisho, nyimbo zenye maudhui ya kuapa na aina zingine nyingi.

Nyimbo za Makaribisho

Mfano wa nyimbo za makaribisho ni wimbo wa **Bakyeni Bolaa** ambao mishororo yake imedondolewa hapa chini:

Lugha asili: Kimasaaba

Bakyeni, bolaa

Bakyeni, bolaa

Baba wankye, bakyeni bolaa

Bakyeni, bola

Mayi wankye, bakyeni bolaa

Bakyeni, bola

Kumutambo kwela, bakyeni bolaa

Bakyeni, bola

Businde bubu, bakyeni bolaa

Bakyeni, bola

Banu bantsakha, businde bubu

Businde, bubu

Shalelo, mayi

Shalelo, babaa

Shalelo, balebee

Shalelo, lulwankye

Shalelo, ang'ale

Tafsiri

Wageni wanafika

Wageni wanafika

Baba yangu, wageni wanafika

Wageni wanafika

Mama yangu, wageni wanafika

Wageni wanafika

Huzuni yaniua wageni wanafika

Wageni wanafika

Govi ni baya wageni wanafika

Wageni wanafika

Watu wananicheka govi ni baya

Govi ni baya

Leo mamaa
Leo babaa
Leo jamaa
Leo ni siku yangu
Leo atanikata

Wimbo huu **unaimbwa** na mhusika mkuu kwa kukaribisha wageni mbalimbali. Katika wimbo huu, mhusika mkuu anawajulisha wazazi wake kwamba wageni wameanza kuwasili. Sababu ya kuwasili kwao ni yeye kuwa *umusinde* yaani mtu ambaye hajatahiriwa. Kisha anaendelea kuwahakikishia kwamba hiyo ni siku yake ya kutahiriwa na lazima atafanya hivyo. Anasema kwamba ana huzuni nyingi kwa kuwaona wageni wakiwasili kwa ajili yake.

Nyimbo za Kuapa

Ufuatao ni mfano wa nyimbo za kuapa:

Bateso Banguta

*Bateso banguta, Bacholi banguta
Umwana omusinde, ndaila ne shalele o!
Bakhana banguta, ilala ese banguta
Umwana omusinde, ndaila ne shalele o!
Basomi banguta, ilala ese banguta
Umwana omusinde, ndaila ne shalele o!
Babukusu banguta, ilala ese banguta
Umwana omusinde, ndaila ne shalele o!
Bakikuyu banguta, ilala ese banguta
Umwana omusinde, ndaila ne shalele o!
Bakonjo banguta, ilala ese banguta
Umwana omusinde, ndaila ne shalele o!*

Tafsiri

Wateso wakanisengenya, Wacholi wakanisengenya
Mwana ana govi, lakini naapa leo...
Wasichana wakanisengenya, kweli mimi wakanisengenya
Mwana ana govi lakini naapa leo...
Wanafunzi wakanisengenya kweli mimi wakanisengenya
Mwana ana govi lakini naapa leo...
Wabukusu wakanisengenya kweli mimi wakanisengenya
Mwana ana govi lakini naapa leo...
Wakikuyu wakanisengenya kweli mimi wakanisengenya
Mwana ana govi lakini naapa leo...
Wakonjo wakanisengenya kweli mimi wakanisengenya
Mwana ana govi lakini naapa leo...

Wimbo huu **unaimbwa** na kijana mmoja ambaye **anaapa** kwamba ni lazima atahiriwe. Katika uimbaji wake, kijana husika anataja makabila mengine, kama vile Bukusu, Kikuyu na Wakonjo, yanayotekeleza mambo ya tohara. Kwa kutaja makabila hayo, mhusika mkuu ameonesha kwamba watu wanaotahiriwa huwacheka wenzao ambao hawajatahiriwa. Kwa ufupi, ameonesha uhusiano uliopo baina ya makabila yanayotekeleza mambo ya tohara.

Nyimbo zenye maudhui ya huzuni

Mfano wa nyimbo zenye maudhui ya huzuni ni huu ufuatao:

Kumutambo kwamambile

*Kumutambo kwa mambile wasala
Ishina shakyela ese nasalikha
Natamba khwe isintsya khali sindiwo
Shalelo netsubile kane muwe
Businde shalelo nekanile
Bakhana shalelo kane muwe
Shalelo netsubile kane muwe
Shalelo netsubile kane antye
Kamanga 'nyu shalelo kane kawe
Busani shalelo kane fune
Businde shalelo kane buwe*

Tafsiri

Huzuni imenishika mimi wazazi
Kwa nini nikazaliwa mimi
Nilikosa pa kwenda, nisingekuwepo
Leo nimeapa kumpa
Govi leo nimelikataa
Nye wasichana leo nitampa
Leo nimekula kiapo atanila
Aibu leo itaisha
Leo nitakuwa mwanamume kamili
Mambo ya govi leo yataisha

Katika wimbo huu, mhusika anawajulisha wazazi wake katika mishororo mitatu ya kwanza kuwa ana huzuni nyingi. Analalamika pia kwa nini akazaliwa, na anasema kwamba kama angekuwa na mahali pa kwenda asingekuwepo. Hata hivyo, licha ya kuwa na huzuni nyingi, mhusika anasisitiza kuwa lazima atatekeleza mambo hayo ya kiutamaduni.

Nyimbo za kuaga

Ufuatao ni mfano wa nyimbo za kuaga:

Inyanga imbii

Bakhotsa musibule inyanga imbii
Inyanga imbii
Bamayi musibule inyanga imbii
Inyanga imbii
Bakoko musibule inyanga imbii
Ingo banindile inyanga imbii
Inyanga imbii
Bakyeeni banindile inyanga imbii
Inyanga imbii
Bakhotsa munonkyise basiku banindile
Basiku banindile
Basiku banindile bakhotsa bankye
Bakhotsa bankyeee
Mukhandekha tawe ilala babii
Ilala babii

Tafsiri

Wajomba naomba niondoke, saa ni mbaya
Saa ni mbaya
Mama zangu naomba niondoke, saa ni mbaya
Saa ni mbaya
Dada zangu naomba niondoke, saa ni mbaya
Saa ni mbaya
Nyumbani wananisubiri, saa ni mbaya
Saa ni mbaya
Wageni wananisubiri, saa ni mbaya
Saa ni mbaya
Wajomba mnisindikize, maadui wananisubiri
Maadui wananisubiri
Maadui wananisubiri wajomba wangu
Wajomba wangu
Msiniache kamwe, nimo hatarini

Wimbo huu huimbwa na kijana husika anapotaka kuondoka kwa jamaa zake wa upande wa kukeni na kurudi kwao kwa ajili ya kutahiriwa. Katika wimbo huu mhusika mkuu anasisitiza kwamba saa ni mbaya akimaanisha kuwa wakati wa kurudi nyumbani ulikuwa umefika. Mhusika mkuu wa wimbo huu anawaomba wajomba wamsindikize. Kama ilivyo kawaida, mhusika mkuu anapotoka upande wa kukeni, anatarajiwa kusindikizwa na jamaa wengi wa upande huo. Kuwapo kwa

idadi kubwa ya jamaa wa upande wa kukeni huwa ishara ya mapenzi kwa mpwa wao.

Nyimbo za Kutia Jamaa Moyo

Ufuatao ni mfano wa nyimbo za kutia jamaa moyo:

Ukhatelema nayola

Ukhatelema mayi ilala nayola
Ilala nayola
Ukhatelema mayi ilala natsowa
Ilala natsowa
Ukhatelema baba ilala nayola
Ilala nayola
Ukhatelema baba ilala natsowa
Ilala natsowa
Bakoko bankye ilala natsowa
Basenkye bankye ilala natsowa
Basale bankye ilala natsowa
Mukhatelema tawe ilala natsowa
Mwitse mwibonele ilala natsowa

Tafsiri

Usitetemeke mama yangu kweli nimetimia
Kweli nimetimia
Usitetemeke mama yangu kweli nimekua
Kweli nimekua
Usitetemeke baba yangu kweli nimetimia
Kweli nimetimia
Usitetemeke baba yangu kweli nimekua
Kweli nimekua
Dada zangu kweli nimekua
Shangazi zangu kweli nimekua
Rafiki zangu kweli nimekua
Msitetemeke kweli nimekua
Njooi mjionee kweli nimetimia

Wimbo huu huimbwa na mhusika mkuu katika sherehe nzima ya tohara. Mhusika mkuu anawahimiza jamaa zake, wakiwamo wazazi, dada, shangazi, na hata rafiki zake, kwamba wasitetemeke kwa sababu alikuwa amekua. Kisha, akawaita waende washuhudie jinsi angesimama imara. Wimbo huu huibua hisia za kisaikolojia na kumtia nguvu za kumwezesha kukikabili kisu cha ngariba bila hofu.

Nyimbo Zinazotangaza Kuwasili kwa Mhusika Mkuu:

Ufuatao ni mfano wa nyimbo zinazotangaza kuwasili kwa mhusika mkuu:

Umwana watabula

*Mubolele papa mulu umwana watabula
Nama wa khotsa bona nola
Mubolele mayi mulu umwana watabula
Nama wa khotsa bona nola
Mubolele kuka mulu umwana watabula
Nama wakhotsa bona nola
Mubolele shikuka mulu umwana watabula
Nama wakhotsa bona nola
Mubolele bakyeni mulu umwana watabula
Nama wa khotsa bona nola*

Tafsiri

Mjulisha baba kwamba mtoto anawasili
Natoka kwa mjomba tazama ninawasili
Mjulisha mama kwamba mtoto anawasili
Natoka kwa mjomba tazama ninawasili
Mjulisha babu kwamba mtoto anawasili
Natoka kwa mjomba tazama ninawasili
Wajulisha jamaa kwamba mtoto anawasili
Natoka kwa mjomba tazama ninawasili
Wajulisha wageni kwamba mtoto anawasili
Natoka kwa mjomba tazama ninawasili

Wimbo huu huimbwa na kijana ambaye anataka kuondoka kwa mjomba wake. Anapokaribia nyumbani, kijana huyo anabadilisha wimbo ambao alikuwa akiimba na kuanza kuimba wimbo huu unaomaanisha kuwa mhusika mkuu anarudi na yuko karibu kufika nyumbani.

Nyimbo za Lawama

Ufuatao ni mfano wa nyimbo za lawama:

Were umubi

*Were umubi matsima elala omubi
Shina shakyele ese umusinde wa mumba
Kumutambo wama ee ise wama
Ilala kwa ntsila ee ilala kwa ntsila
Indtushile ena ee nio emone
Basiku bankyi ilala bona betsule*

*Kamakyesi konyene matsima lekhe engume
Bakuka befe nabo mbo benkyila*

Tafsiri

Mungu ni mbaya, kweli ni mbaya
Kwa nini akaniumba mvulana
Mateso akanipa, kweli akanipa
Mateso yaniu, tazama yaniu
Nikimbilie wapi ili niepuke janga hili
Maadui ni wengi, tazama wamekusanyika
Busara ya pekee ni kuvumilia
Kwa sababu hata babu zetu walitahiriwa

Mhusika mkuu huimba wimbo huu kwa kuonesha malalamiko yake. Katika wimbo huu, mhusika mkuu anaelekeza lawama kwa Mungu akimshutumu kwa kumuumba mvulana. Hapa anamaanisha kwamba angekuwa msichana asingekabiliwa na tazito hili. Yeye anajuta kwa nini akazaliwa. Anaendelea kusema kwamba maadui wake ni wengi na jambo la kufanya ni kuvumilia.

Nyimbo Zinazoashiria Hatari ya Tohara

Ufuatao ni mfano wa nyimbo zinazoashiria hatari ya tohara:

Isawa niyeyi

*Isawa o-o niyeyi
o-o niyeyi
Isawa niyeyi o-o bona yola
o-o bona yola
Isawa esinalaka o-o niyeyi
o-o niyeyi
Sawa likhumi o-o tsenalaka
o-o tsenalaka
Tsintsakho o-o tsawele
o-o tsawele
Umushebi o-o wanindile
o-o wanindile
Mukhankyelewise tawe o-o bona tsawele
o-o tsawele
Shifo shikyibole o-o shishankye
o-o shishankye*

Tafsiri

Saa ndio hii
Ndio hii
Saa ndio hii tazama imefika

Tazama imefika
Saa niliyoisema ndiyo hii
Ndiyo hii
Saa kumi ndiyo niliyoisema
Ndiyo niliyoisema
Mzaha umekwisha
Umekwisha
Ngariba ananisubiri
Ananisubiri
Msinicheleweshe, tazama saa imekwisha
Imekwisha
Nafasi ya kwanza ni yangu
Kweli ni yangu

Mhusika mkuu huimba wimbo huu saa za jioni vijana wanapokuwa wakikusanywa ili wapelekwe mtoni. Hii inaonekana kuwa saa ya hatari kabisa, na ni saa ambayo alikuwa akiitaja tangu shughuli za tohara kuanza kwamba angetahiriwa. Hii ndiyo sababu akasema saa imefika, saa niliyoisema.

Nyimbo Zinazoonesha Utaratibu wa Tohara

Ufuatao ni mfano wa nyimbo zinazoonesha utaratibu wa tohara:

Shalelo nole mulukangu

*Shalelo nole mulukangu wa Mabala
Inga nolile mulukangu kane ityanyi inkyilye
Inga namile mulukangu ise kane niche
Munafutu balebe khubusane
Bamaukyi fesi kane khusindane
Khulekyikha sawa likhumi kane khukyakale
Buli munu aenza afule ukundi
Ne khukyakala khuli khwobusa
Kamakhuwa kali lukhola khatalu*

Tafsiri

Leo nitafika uani kwa Mabala
Kule uani miti shamba nitakula
Nikitoka kule uani nitateremka
Kule Nafutu tutakusanyika
Wanawe Maukyi sote tutabishana
Kuanzia saa kumi tutacheza
Kila mtu anacheza kuwashinda wengine
Lakini kucheza ni kwa bure
Mambo yenyewe yatakuwa katika siku ya tatu

Mhusika mkuu huimba wimbo huu katika siku ya kwanza. Katika siku hii, vijana husika hukusanyika kwa mzee mmoja aliyeteuliwa na wanajamii na kupewa miti shamba ambayo pia huaminika kuwa inawapa vijana nguvu za kukabiliana na kisu cha ngariba. Baada ya shughuli hiyo, vijana hao huzuru katika eneo moja maalumu na kuanza kuoneshana jinsi wanavyocheza. Kwa hiyo katika wimbo huu, kwa kiasi fulani, mhusika anajaribu kuonesha utaratibu ambao ungefuatwa ingawa hakueleza kikamilifu utaratibu huo.

Nyimbo Zinazoonesha Umaarufu wa Tohara

Ufuatao ni mfano wa nyimbo zinazoonesha umaarufu wa tohara:

Imalu batenda

Imalu batenda x2
Yama khale imalu batenda
Imalu batenda x2
Ni shalelo imalu batenda
Imalu batenda x2
Ni kyimiakha kyitsa imalu balitenda
Imalu balitenda x2
Mwana wa Mukoya imalu batenda
Imalu batenda x2
Shilulu mbo imalu batenda
Imalu batenda x2
Kane enkyibone imalu batenda
Imalu batenda x2

Tafsiri

Tohara wanaiogopa x2
Kutoka kale tohara wanaiogopa
Tohara wanaiogopa x2
Hata leo tohara wanaiogopa
Tohara wanaiogopa x2
Hata miaka ijayo tohara wataiogopa
Tohara wataiogopa x2
Mwana wa Mukoya tohara wanaiogopa
Tohara wanaiogopa x2
Kwamba ni hatari, tohara wanaiogopa
Tohara wanaiogopa x2
Lakini nitaiona, tohara wanaiogopa
Tohara wanaiogopa x2

Wimbo huu huimbwa na mhusika kwa kipindi cha siku tatu. Katika wimbo huu, mhusika huwa anadhihirisha jinsi tohara ilivyo na umaarufu na jinsi watu

wanavyoioogopa. Mhusika anaendelea kwa kusema kuwa ingawa watu wanaioogopa, wao wamekuwa wakitahiriwa. Maana yake ni kwamba licha ya vitisho vya watu kuhusu tohara, lazima atatahiriwa yaani amejitolea atahiriwe na hatabadili nia yake.

Nyimbo Zenye Historia ya Tohara

Ufuatao ni mfano wa nyimbo zinazoonesha historia ya tohara:

Imalu yama khale

*Imalu yama khale
Ibaibuli ibola ilala ibola
Ibraimu enkyila ilala naye enkyila
Yakhaba Yesu ilala naye enkyila
Bakuka befe ilala nabo benkyila
Tsikabila tsinyinkyi ilala tsinkyila
Oli ubone Basebei nabo benkyila
Oli ubone Babukusu nabo benkyila
Oli ubone Bakikuyu nabo benkyila
Khengume ee khengume*

Tafsiri

Tohara ni ya kale
Biblia inasema kweli, inasema
Ibraimu alitahiriwa, kweli alitahiriwa
Hata Yesu kwa hakika alitahiriwa
Babu zetu pia walitahiriwa
Makabila mengi pia hutahiriwa
Ukitazama Wasebei nao hutahiriwa
Ukitazama Wabukusu nao hutahiriwa
Ukitazama Wakikuyu nao hutahiriwa

Wimbo huu huimbwa na mhusika kwa kipindi cha siku tatu. Katika wimbo huu, mhusika huwa anazungumzia historia ya tohara na anasema kwamba tohara ilianza zamani sana na ametaja watu ambao *Biblia* inasema walitahiriwa. Hali kadhalika, mhusika alitaja makabila ya Kiafrika, kama vile Wasebei, Wabukusu na Wakikuyu, ambayo pia yanatekeleza mambo ya tohara.

Hitimisho

Katika makala hii, maudhui mbalimbali yamebainishwa. Maudhui yenyewe yanaambatana na matendo mbalimbali yanayotekelezwa na wahusika. Maudhui hayo yanaonesha mambo kama vile: matayarisho ya tohara, wahusika kuzuru kwa jamaa zao, kujipa hamasa, na wahusika kuwaondolea jamaa zao wasiwasi. Maudhui huwa yanajitokeza kisanaa kutokana na wahusika kutumia lugha yao kifasihi.

Matokeo ya utafiti yanaonesha kuwa vijana wa Bududa wanautumia na kuumudu sana katika utanzu huu wa fasihi simulizi. Hii inamaanisha kwamba, kuna haja ya kuwekeza katika utanzu huu ili usije ukatokomea.

Marejeleo

- Chesaina C. (1991). *Oral Literature Of the Kalenjin*. Westlands Nairobi: Heinmann Kenya Limited, Brick Court.
- Biblia - Maandiko Matakatiifu* (1997). Dar es salaam, Tanzania: Bible Society of Tanzania.
- Mark C. (2015). ‘Ancient Greek History.’ Retrieved From: https://www.ancient.eu/Greek_Tragedy/ Iliyosomwa Desemba 10, 2018
- Finnegan R. (1978). *Oral Literature in Africa*. Nairobi, Kenya: Oxford University Press.
- Kichamu S. & Odaga A. (1982). *Oral Literature, A School Certificate Course*. Nairobi, Kenya: Heinemann Educational Books (E.A) Ltd.
- Magoulick M (1985). ‘Ethnography and Performance.’ Retrieved from: www.faculty.de.gcsu.edu iliyosomwa Desemba 10, 2018.
- Mlacha S.A.K. (1995). *Lugha, Utamaduni na Fasihi Simulizi*. Chuo Kikuu cha Dar es Salaam: Taasisi ya uchunguzi wa Kiswahili.
- Njogu K. Momanyi C. & Mathooko M. (2006). *Fasihi Simulizi ya Kiswahili*. Nairobi, Kenya, Twaweza Communications.
- Nkwera, F.F.V. (1989). *Tamrini za Fasihi Simulizi*. Dar es Salaam, Tanzania: Kitabu Commercial Printing Co. Ltd
- Senkoro, F.E.M.K. (1987). *Fasihi na Jamii*. Dares Salaam, Tanzania: Press and Publicity Centre.
- Ulli, B. & Mbari (1967, 1979). *Introduction to African Literature*. Essex, U.K: Longman Group Limited.